

Jan Balhar, Pavel Jančák a kolektiv,
Český Jazykový Atlas (ČJA) 1,
Academia, Praha 1992, 427 str.

Vera Smole

Predstavitev I. zvezka Češkega lingvističnega atlasa se osredinja na njegovo vsebinsko plat in hrati opozarja na metodološke novosti kartografiranja jezikovnih pojavov.

Češki lingvistični atlas (ČJA) je pod vodstvom Jana Balharja in Pavla Jančaka pripravilo petnajst(!) dialektologov Inštituta za češki jezik tedaj še Češkoslovaške akademije znanosti v Pragi in Brnu. So praktično edini slovanski nacionalni kolektiv, ki mu je uspelo izdati svoj atlas – res da šele prvi* od predvidenih petih – v času intenzivnega dela za Slovanski lingvistični atlas (OLA). Prvi zvezek je namenjen prikazu narečnega besedja pomenskih sklopov 'krajevno in hišno okolje' ter 'človek'. Upoštevajoč prednosti in slabosti dosedanjih jezikovnih atlasov, mislim, da jim je uspelo najti novo metodo kartografiranja, ki bo zadovoljila tako najzahtevnejšega raziskovalca kot tudi bolj preprostega uporabnika: s šestimi predhodnimi kartami, označenimi od A do F, so s pomočjo izoglos zamejili številne krajevno omejene regularne glasoslovne pojave in s tem razbremenili karto, ki je tako lahko osredotočena le na pomensko in zgradbeno stran leksema. Pred temi kartami je za predgovorom in vsebino obsežen in povedno bogat uvodni del z opisom prizadevanj za ČJA, raziskav narečij zanj, metod kartografiranja besednega dela atlasa, komentarjev in grafične podobe kart. Sledi zaporedni seznam raziskovanih točk (z okrajšavami imen raziskovalcev ob njih), in sicer posebej tistih, ki so vaškega značaja, posebej mestnih in posebej zamejskih ter skupni abecedni seznam vseh. Abecedno so razvrščeni tudi raziskovalci najprej praške, nato še brnske delovne skupine s številkami krajev, ki so jih raziskali. S splošnimi pojasnili k jezikovnim kartam se na strani 65 začne osrednji del zvezka, to so komentarji ter besedne in besedno-besedotvorne karte, skupaj 219. Na treh zbirnih (povzemajočih) kartah so prikazani šopi najtipičnejših izoglos. Koristen je dodan abecedni seznam kartografiranih gesel in morda še bolj enako urejen seznam vseh leksemov – ne bi bil pa odveč tudi t. i. indeks a tergo ali odzadnji abecedni seznam. Pred njima je zelo zgoščen povzetek celotnega zvezka s seznamom kartografiranih gesel v nemščini. Po njem povzeman kratek prikaz tega za razvoj lingvistične geografije gotovo zelo pomembnega dela.

* V času od pisanja tega poročila do korektur pred izdajo so Čehi izdali že tudi drugi zvezek, torej ČJA 2, Academia, Praha 1997, 507 str.

1. Češki lingvistični atlas (ČJA) nudi vsestranski pogled na geografsko razporeditev češkega govornega jezika, tj. narečij v vaseh in nadnarečij (pokrajinskega pogovornega jezika) v mestih in večjih središčih. Temelji na obsežnih terenskih raziskavah, izvedenih na celotnem področju češkega jezikovnega ozemlja po raziskovalnem programu, ki je zajemal vse jezikovne ravnine, vključno s sintakso (vprašalnica vsebuje 2.649 vprašanj).

Raziskave, ki so bile narejene v letih 1964–1972 (v vaseh) in 1973–1976 (v mestih) v narečno že močno izenačenem okolju, vključujejo tako starejšo plast tradicionalnih narečij – mreža s 420 vaškimi naselji (na karti točke s tromestnimi števili, gl. osnovno karto I na str. 41), kot tudi pogovorni jezik (Alltagssprache) starejše in mlajše generacije – ne tako gosta mreža s 57 mesti (na osnovni karti označena s pravokotniki in dvomestnimi števili). V novonaseljenih obmejnih predelih je bila posneta samo mlajša generacija. Ključni informatorji starejše generacije v podeželskih raziskovanih krajih (praviloma 3–5 glavnih in nekaj dodatnih informatorjev) so bili izbrani največkrat iz avtohtone plasti poljedelskega prebivalstva, v mestih pa iz obrtniške in delavske plasti. Njihova starost se giblje med 65–75 leti in več. Kot zastopniki mlajše generacije v mestih (povprečno 8–10 informatorjev) se štejejo učenci višjih razredov osnovne šole, stari od 14–15 let, ki od svojega rojstva v letih 1958–1962 živijo v raziskovanih mestih.

Primerjava starejše in mlajše plasti govornega jezika naj bi pomagala k razumevanju pomembnejših jezikovnih tendenc v preteklosti kakor tudi razvojnih perspektiv v prihodnosti.

2. Atlas naj bi obsegal 5 zvezkov, od katerih je prvi namenjen leksiki. Iz praktičnih razlogov je bil izbran normalen knjižni format. Da pa karte v svojem pomanjšanem merilu ne bi izgubile na svoji povedni moči, je bila pri grafični predstavitvi njene vsebine izbrana povzemajoča, zbirna (sintetizirajoča) oblika, ki temelji na kombinaciji ploskovne (napisne in izoglosne) in točkovne (z znaki oz. s simboli) predstavitve. Te karte prikazujejo predvsem z izoglosami omejena področja pojavitve določenega leksema s pripadajočim napisom v lematizirani, tj. češkemu pravopisu prilagojeni obliki, razpršeni ali izolirani leksemi pa so označeni s simboli (znaki). Kartografska zasnova izhaja iz jezikovne strukture vsebine karte. Pri leksičnih (besednih) kartah to pomeni, da so na prvi predstavitveni ravnini prikazane leksične razlike; in sicer z najdebelejšimi izoglosami ali z znaki (za ustreznike brez določenega areala). Besedotvorna (oz. morfološka) podpodročja so omejena s srednje poudarjenimi linijami, glasovna pa s prekinjenimi tankimi linijami. S praznimi in črtkanimi znaki je označeno mešanje s prevladujočo obliko kot tudi pogostejše pojavljanje oblike zunaj njenega areala. Ker so današnja narečja v fazi stapljanja, opozarjajo avtorji, da izoglos pogosto ne smemo jemati kot ostrih mej. Te podajajo današnjo maksimalno zemljepisno razprostranjenost obravnavanega pojava, katerega intenziteta v smeri proti izoglosi slabi.

3. Kar zadeva komentarje, to niso le t.i. tehnični komentarji. Podajajo dovolj celovito osnovno informacijo o raziskovanem problemu. Vsak komentar je razdeljen na šest ali sedem odstavkov s pomočjo obrobni števil.

V prvem odstavku so podane v hierarhičnem vrstnem redu vse med raziskavo ugotovljene narečne ustreznice in njihove različice, ki so označene na narečni karti, vključno s sporadičnimi oblikami (na karti zbrane pod znakom zvezdica). Registrirani so tudi neoznačeni podatki. Izrazi v tem (in v petem odstavku) so podani v poenostavljeni fonetični transkripciji, za razliko od t.i. lematiziranih na karti in v drugih odstavkih komentarja. Podčrtane črke usmerjajo preko abecednega indeksa na seznam pravilnih glasovnih končnic na posameznem področju in na inventar (popis) korespondenčnih izoglos na kartah (Narečne karte PRO A–F). – Drugi odstavek prinaša razlago o pomenski plati raziskovanega besednega pomena in posplošitev empiričnih spoznanj iz terenske raziskave. – Tretji odstavek opisuje jezikovno-zemljepisno situacijo na karti. – V četrtem odstavku je s pomočjo slovarjev podana zgodovina posameznega leksema in tudi kratka etimološka izpeljava. – V petem odstavku so navedeni primeri s čeških jezikovnih otokov na Poljskem, v Jugoslaviji in Romuniji. – Šesti odstavek usmerja na paralelne jezikovne karte v zahodnoslovanskih lingvističnih atlasih in na geslo v vprašalnici OLA in ALE. – V sedmem odstavku je na kratko opisano uporabljeno, kartografsko neobdelano geslo iz vprašalnice.

4. Komentarji so načeloma urejeni po smiselnem zaporedju in oštevilčeni tako, da stoji spredaj rimska številka, ki pomeni zvezek (npr. I–35). Karte so tiskane vedno na desni strani; in sicer ena enostranska (v osnovnem merilu) ali dve polstranski. Polstranske lahko odslkavajo situacijo na delu ozemlja ali pa celotno področje v zmanjšanem merilu. Če se za isti pojem na celotnem ozemlju pojavita samo dva narečna leksema, sta prikazana le na zbirnih kartah s pomočjo izoglos. Napotek na nanašajočo se karto in izogloso je v teh primerih podan za zapovrstno številko komentarja (npr. 11/221.4.).

Naj na koncu še enkrat poudarim, da glede na sodobne atlase ČJA prinaša novost v smislu vključevanja urbanih naselij v mrežo točk (posebej označenih in oštevilčenih) in je tako ne samo atlas čeških narečij, pač pa tudi pogovornega jezika. S skrajno racionalizirano obremenitvijo kart, preglednim in izčrpnim komentarjem ter navsezadnje tudi s priročnim formatom je ČJA delo, ki je kljub svoji visoki strokovni vrednosti dostopno tudi širšemu krogu uporabnikov; predvsem pa v vseh pogledih vredno zgledovanja.